

Książka poświęcona została niezwykle ważnej problematyce. Walory naukowe, poznawcze i edukacyjne pracy podkreślają autorskie tabele i rysunki. Podejmując ciekawą formę szkicu, Autor w sposób inspirujący skłania do refleksji, dyskusji i dalszych poszukiwań. Szkic to w istocie swej projekt czegoś, to zakreślenie ram problematyki bez wnikania w jej szczegóły. W sztuce szkic oznacza swobodny rysunek, zazwyczaj koloru czarno-białego, „podkład” pod realizację większego dzieła, później wypełnianego barwami. Przyjęcie przez Autora książki konwencji szkicu skłania nie tylko do kreatywnego pochylenia się nad niezwykle ważną problematyką, ale także inspirująco zachęca do twórczej refleksji oraz do podejmowania autorskich prób realizacji zasygnalizowanych koncepcji w praktyce wychowawczej.

Z recenzji prof. zw. dr hab. Urszuli Ostrowskiej

Książka *Szkice do teorii wychowania kreatywnego* powstawała w latach 2010–2012. Autor wykorzystał w niej artykuły lub ich fragmenty wcześniej już publikowane w innych pracach zbiorowych, na użytek niniejszej pracy zebrane, uporządkowane i zmodyfikowane. Całość została wzbogacona o fragmenty referatów wygłoszonych na konferencjach naukowych.

Kreatywność, twórczość i rozwój to procesy, które nierozzerwalnie wiążą się z życiem ludzkim, zarówno w wymiarze społecznym, jak i jednostkowym. Wyróżniają one człowieka spośród innych istot żywych i wynoszą go ponad świat materialny. Stanowią jednocześnie warunek *sine qua non* kultury ujmowanej nie socjologicznie czy etnograficznie, ale normatywnie, a więc widzianej w optyce wartościującej, która pozwala snuć refleksję o kulturze wysokiej. Może być ona udziałem i doświadczeniem wielu, nie tylko elit, jeśli wyrasta z ideałów i aspiracji do doskonalenia moralnego właściwych każdemu człowiekowi. Taka kultura jest zdolna podnieść życie ludzkie, a razem z nim i kondycję moralną społeczeństwa na wyższy poziom...

WSTĘP.

Kreatywność, twórczość i rozwój to procesy, które nierozzerwalnie wiążą się z życiem ludzkim, zarówno w wymiarze społecznym, jak i jednostkowym. Wyróżniają one człowieka spośród innych istot żywych i wynoszą go ponad świat materialny. Stanowią jednocześnie warunek *sine qua non* kultury ujmowanej nie socjologicznie czy etnograficznie, ale normatywnie, a więc widzianej w optyce wartościującej, która pozwala snuć refleksję o kulturze wysokiej. Może być ona udziałem i

doświadczeniem wielu, nie tylko elit, jeśli wyrasta z ideałów i aspiracji do doskonalenia moralnego właściwych każdemu człowiekowi. Taka kultura jest zdolna podnieść życie ludzkie, a razem z nim i kondycję moralną społeczeństwa na wyższy poziom.

Kreatywność, twórczość i rozwój to także trzy immanentne cechy człowiecze, których niedostatek staje się powodem obniżenia lotu ludzkiej egzystencji, a zarazem jest najgłębszą racją uzasadniającą potrzebę wychowania. Nikt nie zaprzeczy temu, że wychowanie jest jednym z ważniejszych czynników rozwoju wychowanka. Jednak rozważając tę kwestię i postrzegając rozwój jako problem pedagogiczny, warto zauważyć przynajmniej kilka prawidłowości o doniosłych implikacjach edukacyjnych.

Po pierwsze, rozwój człowieka, w odróżnieniu od rozwoju zwierząt, nigdy nie jest procesem harmonijnym. Oznacza to, że u danej osoby w pewnych zakresach i sferach jej osobowości znacznie szybciej następuje postęp niż w pozostałych, w których może występować spowolnienie lub zahamowanie pozytywnych zmian. Dzieje się to zawsze z wielką szkodą dla pełnego, indywidualnego rozkwitu potencji, z jakimi człowiek przychodzi na świat. Przewycięzanie i łagodzenie skutków tej dysharmonii to poważny problem pedagogiczny i wyzwanie stojące przed wychowaniem.

Po drugie, proces rozwojowy u człowieka przebiega w sposób bardzo zindywidualizowany i spersonalizowany, co powoduje, że działania wychowawcze nie są w stanie dotrzeć do wszystkich obszarów osoby i jej egzystencji, a zwłaszcza nie mogą się stać pomocne ani efektywne tam, gdzie człowiek chce być autonomiczny i samodzielny. W tych i podobnych przypadkach możliwe jest jedynie wychowanie pośrednie, polegające na wdrażaniu wychowanka do kierowania własnym rozwojem. Jednak i tu pojawia się przeszkoda, bodaj najtrudniejsza do pokonania, związana z jeszcze inną prawidłowością zmian rozwojowych. Chodzi tu mianowicie o wewnętrzną trudność wynikającą z braku dostatecznie silnych motywacji do uruchomienia takiego procesu. Prawidłowość, o której tu mowa, wyraża się w tym, że rozwój człowieka nie jest koniecznością, a jedynie możliwością, z której nie zawsze chcemy i potrafimy skorzystać. Samo zaś dążenie, aby być harmonijnie rozwiniętym, wymaga podjęcia trudu pracy nad sobą.

Istotną właściwością rozwojową może być u niektórych osób silna potrzeba twórczości, która się przejawia i charakteryzuje ich wieloraką, wielokierunkową i wielce złożoną działalność. Podjęcie aktywności twórczej jest uwarunkowane osobowością jednostki, cechami jej psychiki, uzdolnieniami, a w wielu przypadkach talentem. Pedagog zainteresowany jest teorią kształtowania takiej osobowości, która mogłaby być podstawą działalności twórczej ujętej przynajmniej w trzech aspektach: prakseologicznym, estetycznym i etycznym. Jeśli tak, to warunkiem podjęcia jakiegokolwiek pracy twórczej winny być pewne cechy charakterologiczne i uzdolnienia etyczne jednostki, takie jak wytrwałość,

wewnętrzna uczciwość, odpowiedzialność, szlachetność, umiłowanie piękna i humanistyczny stosunek do świata. Nade wszystko ważny jest jednak wynik tej pracy, produkt, dzieło, wytwór procesu twórczego, do czego potrzeba nie tylko odpowiednich sprawności i umiejętności technicznych oraz doświadczenia, ale czegoś znacznie więcej.

Osobowość twórczą winny charakteryzować określone walory emocjonalno-wolicjonalne, takie jak wrażliwość, ekspresyjność, głębokie zainteresowanie przedmiotem, przekonanie o sensowności tworzonego dzieła. Proces twórczy łączy twórcę z jego dziełem. Z pedagogicznego punktu widzenia istotne są wszystkie trzy wymienione składniki: twórca, proces, dzieło. Jednak najwięcej uwagi, starań i zabiegów edukacyjnych wymaga kształtowanie osobowości twórczej, bez niej bowiem wspomniany proces nie mógłby zaistnieć.

Niejako zwieńczeniem procesów rozwoju i twórczości jest fenomen kreatywności. Sięgając do odniesień słownikowych, można przyjąć, że jest to dynamiczne zjawisko powstające dzięki właściwościom osoby, która tworzy coś nowego (produkt, rozwiązanie, dzieło sztuki, powieść, żart itp.), tyle że owa nowość traktowana jest jako cenna (musi mieć wartość lub być dostosowana do potrzeb poznawczych czy sytuacji; nie wystarczy więc, że jest twórcza). Kreatywność może być rozpatrywana w odniesieniu do indywidualnego twórcy (typ osobowości, postawa kreatywna, cechy procesu myślenia), do społeczeństwa lub grupy czy też jakiejś domeny. Człowiek kreatywny to osoba wolna (niezależna), będąca w ciągłym rozwoju, posiadająca swoją tożsamość i indywidualność, przejawiająca twórczą ekspresję. Kreatywność wymaga korzystania z wyobraźni, wynika z posiadania ducha fantazji, marzeń i aspiracji. To wszystko można zdobyć, uczestnicząc w kulturze, przez kontakt z poezją, muzyką, plastyką, filmem czy baletem. W tym kontekście kreatywność danej osoby jest wyrazem kultury; więcej, kultura kreuje osobę i wzmacnia jej kreatywność. W tym miejscu nie można jednak nie wspomnieć o istotnej różnicy, jaka istnieje między kreatywnością osoby a jej autokreacją: otóż w przypadku autokreacji osoba staje się intencjonalnym twórcą samej siebie.

Procesy rozwoju i twórczości determinują kreatywność jednostek i całych zbiorowości. Do wyzwolenia kreatywności prowadzi droga przez wychowanie realizowane wedle pewnej strategii, która ma na celu odpowiednie stymulowanie pełnego rozwoju i twórczej aktywności człowieka. Rola wychowania w tych procesach, polegająca na wzbudzaniu energii twórczych i ich właściwym ukierunkowaniu, jawi się jako szczególnie doniosła i niczym nie zastąpiona. Wychowanie to dotyczy człowieka żyjącego we współczesnej rzeczywistości, który powinien być uzdolniony, aby w różnych środowiskach i sytuacjach społecznych prezentować swoją pełną osobową godność i tożsamość. Stąd tę strategię można nazwać wychowaniem do kreatywności i autokreacji, lub po prostu: wychowaniem kreatywnym.

Coraz częściej kreatywność plasuje się na pierwszym miejscu wśród twórczych postaw współczesnego człowieka. Jako proces umysłowy, pociągający za sobą powstawanie nowych idei, koncepcji, projektów i skojarzeń, kreatywność prowadzi do tworzenia czegoś nowatorskiego, polegającego na uzyskaniu oryginalnych rozwiązań. Książka *Szkice do teorii wychowania kreatywnego* to kolejna nieszablonowa publikacja Oficyny Impuls, poprzez którą Andrzej J. Sowiński zaprasza czytelnika do przeanalizowania własnych zachowań, mających na celu rozbudzenie w sobie aktywności twórczej i – co za tym idzie – podjęcie konstruktywnych działań.

W dziesięciu obszernych rozdziałach autor zawarł kwintesencję omawianego problemu: przedmiotem jego dogłębnych refleksji stało się wychowanie oraz samowychowanie. Swymi przemyśleniami objął osoby zdrowe i niepełnosprawne, których działania przeanalizował w aspekcie życia w rodzinie, nauczania Jana Pawła II, skupiając się równocześnie na wartościach transcendentnych. Wyjaśnił, na czym polega wzór monologu kreatywnego (warunki, efekty) i dialogu pedagogicznego (rodzaje, typy). Pochylił się nad przeciwstawianymi obowiązkowym zachowaniami wolnoczasowymi (wolontariat, aktywność fizyczna) oraz kompetencjami dydaktycznymi, wychowawczymi i opiekuńczymi. Wiele uwagi poświęcił kulturze akademickiej i wymiarowi osobowej tożsamości, jaką jest patriotyzm. Wszystkie zagadnienia zostały potraktowane poważnie, a zawarte w przemyśleniach oraz analizach szczegóły (dokładne wskaźniki, ilość osób badanych, grupy rówieśnicze, miejsca analiz, zakresy zachowań) wskazują na ogrom pracy włożonej przez autora. Pomocą służą liczne rysunki, schematy i tabele (dokładny ich spis zamieszczono na końcu książki), a także przypisy oraz dość obszerna bibliografia. Pochodzące z innych źródeł fragmenty zapisano mniejszą czcionką.

Publikację Oficyny Impuls cechuje nadmiar stwierdzeń, których znaczenie przeciętny czytelnik zmuszony będzie odnaleźć w słowniku. Element ów wskazuje między innymi na to, że książka *Szkice do teorii wychowania kreatywnego* należy do literatury specjalistycznej. Niełatwy język przekazu kierowany jest do specjalistów z dziedziny szeroko pojętego wychowania (studenci, praktycy). Przedstawiona strategia, rozwijająca twórczą aktywność człowieka, stać się może natomiast motywem działania tych, którzy pragną podnieść życie ludzkie, a razem z nim i kondycję moralną społeczeństwa na wyższy poziom.

Spis treści

Wstęp	9
Przedmowa	13

Rozdział 1

Prymarność wychowania w rodzinie

1.1. Uwarunkowania autonomii wychowawczego funkcjonowania rodziny	15
1.1.1. Rodzina jako środowisko życia i wychowania	15
1.1.2. Podmiotowy walor wychowania rodzinnego	21
1.1.3. Psychospołeczna przestrzeń rodziny	24
1.2. Rodzina jako wartość w orientacji życiowej młodzieży	26
1.2.1. Wychowanie moralne a wartości	26
1.2.2. Rodzina w hierarchii wartości. Wyniki badań	30
1.2.3. Rodzina jako wartość autoteliczna i źródło wartości	33
1.2.4. Orientacja prorodzinna	35
1.3. Nauki edukacyjne o wychowaniu do życia w rodzinie	39
1.3.1. Zadania nauk edukacyjnych a swoistość wychowania w rodzinie	39
1.3.2. Funkcja edukacyjna i demaskatorska nauk edukacyjnych	43

Rozdział 2

Rozwój moralny człowieka w aspekcie podmiotowości

2.1. Niepełnosprawność w dziedzinie moralnej z perspektywy podmiotu	47
2.1.1. Niepełnosprawność moralna zawiniona i niezawiniona	47
2.1.2. Przesłanki prakseologiczno-etyczne zjawiska niepełnosprawności	50
2.1.3. Sprawność moralna osób niepełnosprawnych	53
2.1.4. Niepełnosprawność moralna osób sprawnych	56
2.2. Podmiotowość w wychowaniu i samowychowaniu	60
2.2.1. Idea podmiotowości	60
2.2.2. Podmiotowy charakter stosunku wychowawczego	62
2.2.3. Kategorie „podmiot” i „przedmiot” w piśmiennictwie pedagogicznym	67
2.2.4. Interpretacja relacji podmiot – przedmiot w wychowaniu i samowychowaniu	70
2.2.5. Typologia wychowania w kontekście podmiotowości (zarys)	75

Rozdział 3

Trud autokreacyjny

3.1. Koncepcja samowychowania młodzieży w nauczaniu Jana Pawła II. Próba rekonstrukcji	81
3.1.1. Ogólna charakterystyka koncepcji „więcej być”	81
3.1.2. Struktura samowychowania w ujęciu Jana Pawła II	85
3.1.3. Znaczenie i aktualność samowychowania	94
3.2. O pracy studenta nad sobą	95
3.2.1. Metodologiczne ujęcie problematyki samokształcenia i samowychowania	95
3.2.2. W kierunku integracji procesów samokształcenia i samowychowania	97
3.2.3. Struktura pracy nad sobą (zarys)	99
3.2.4. Studiowanie a praca nad sobą	101

Rozdział 4

Aksjologiczne i etyczne problemy wychowania i samowychowania

4.1. Ideały i cele wychowania wobec wartości transcendentnych	105
4.1.1. Człowiek w świecie wartości	105
4.1.2. Wartości a cele życia	107
4.1.3. Wartości a cele wychowania i samowychowania	109
4.1.4. Ideał wychowania a wartości i cele	111
4.2. Idea pracy nad sobą w poglądach młodzieży	114
4.2.1. Idee pedagogiczne	114
4.2.2. Świadomość idei pracy nad sobą	117
4.3. Literatura i media w perspektywie pedagogicznej	120
4.3.1. Literatura i media wobec zagrożeń	120
4.3.2. Relacja: literatura – medium – człowiek	123
4.3.3. Literatura i media objęte stosunkiem wychowawczym	125

Rozdział 5

Literackie inspiracje autokreacji

5.1. Literacki wzór monologu kreatywnego	129
5.1.1. Monolog wewnętrzny	129
5.1.2. Warunki monologu kreatywnego	131
5.1.3. Efekty monologu kreatywnego	137
5.2. Podmiotowy charakter dialogu wychowawczego	138
5.2.1. O potrzebie dialogu	138
5.2.2. Rodzaje i odmiany dialogu	140
5.2.3. Zarys wybranych typów dialogu wychowawczego	142
5.2.4. Podmiotowy dialog wychowawczy	144
5.2.5. Spotkanie i dialog	146
5.3. Cisza i milczenie – implikacje pedagogiczne	147

- 5.3.1. Natura ciszy 147
- 5.3.2. Odmiany i funkcje milczenia 150

Rozdział 6

Charakter aktywności wolnoczasowej

- 6.1. Dobrowolność zachowań wolnoczasowych 153
  - 6.1.1. Dobrowolność uczestnictwa 153
  - 6.1.2. Dobrowolność uczestnictwa w grupie 155
  - 6.1.3. Dobrowolność uczestnictwa a samowychowanie 158
- 6.2. Ekspresja w wychowaniu i samowychowaniu 162
  - 6.2.1. Ekspresja w wychowaniu 162
  - 6.2.2. Ekspresja w samowychowaniu 166
  - 6.2.3. Wychowawca wyzwalający ekspresję 169

Rozdział 7

Czas wolny ważny dla rozwoju człowieka

- 7.1. Autokreacja w sferze aktywności fizycznej 173
  - 7.1.1. Wychowanie fizyczne jako dziedzina teorii wychowania 173
  - 7.1.2. Praca nad sobą w aktywności fizycznej 177
  - 7.1.3. O kulturze fizycznej człowieka 179
- 7.2. W poszukiwaniu ideału osobowości wolontariusza 183
  - 7.2.1. Działalność związana z wolontariatem, wolontariat, wolontariusz 183
  - 7.2.2. Osobowość wolontariusza 187
  - 7.2.3. Ideał a charakter człowieka 191

Rozdział 8

Kreator edukacji wyzwalającej

- 8.1. Nauczyciel w roli wychowawcy klasy 195
  - 8.1.1. Zagrożona wychowawcza funkcja szkoły 195
  - 8.1.2. Rola wychowawcy klasy i jej model 197
  - 8.1.3. Model jako wizja normatywna 202
- 8.2. Samopoznanie nauczyciela-wychowawcy w kontekście jego kompetencji pedagogicznych 204
  - 8.2.1. Znaczenie samopoznania 204
  - 8.2.2. Samopoznanie i samowiedza 206
  - 8.2.3. Pojęcie i model kompetencji pedagogicznych 212
  - 8.2.4. Kompetencje dydaktyczne, wychowawcze i opiekuńcze 215

Rozdział 9

Państwo – patriotyzm – wychowanie

9.1. Państwo jako podmiot wychowania patriotycznego	221
9.1.1. Zdrowe państwo – podmiot wychowania	221
9.1.2. Państwo a naród	223
9.1.3. Wychowanie patriotyczne	225
9.1.4. Stosunek państwa do innych podmiotów wychowania	228
9.2. Patriotyzm – wymiar osobowej tożsamości	232
9.2.1. Patriotyzm jako wartość kultury narodowej	232
9.2.2. Tożsamość osobowa a patriotyzm	235
9.2.3. Walor patriotyzmu w ideale wychowania	237

Rozdział 10

Wartości kultury akademickiej

10.1. Kultura akademicka w perspektywie pedagogicznej	241
10.1.1. Normatywy charakter kultury akademickiej	241
10.1.2. Związki kultury z wychowaniem i pedagogiką	243
10.1.3. Ku pedagogice szkoły wyższej	245
10.2. Prawda i profesjonalizm w kulturze akademickiej	249
10.2.1. Prawda w przestrzeni wyższej edukacji	249
10.2.2. Relacja: prawda – profesjonalizm – perfekcjonizm	252
10.3. Wiedza i mądrość w edukacji akademickiej	254
10.3.1. Wiedza – atrybut szkoły wyższej	254
10.3.2. Mądrość jako wartość kultury akademickiej	257

Bibliografia 261

Spis rysunków i tabel 273